

mingen. Hij bleef te lang vasthouden aan de bibliofiele editie, ook toen de markt voor dit genre in de crisisjaren was weggesmolten. De overstap naar de gewone commerciële uitgeverij heeft hij nooit helemaal van harte gemaakt. Het speculeren op het grote publiek was strijdig met zijn smaak, en hij had er ook niet het zakelijk instinct voor. Met anderen samenwerken kon hij evenmin. Verder maakte hij de fout om de schrijvers die hij uitgaf als zijn persoonlijke vrienden te beschouwen. Zodra de financiële omstandigheden minder gunstig waren leidde dit onvermijdelijk tot wrijving. Na de oorlog kwam Stols met nieuwe auteurs als Vasalis en Marnix Gijsen; in 1951 publiceerde hij de geruchtmakende bloemlezing *Atonaal*, samengesteld door Simon Vinkenoog. Maar de behoefte aan een vast inkomen telde tenslotte het zwaarst. In hetzelfde jaar liet Stols zich door de UNESCO als cultureel ambtenaar naar Latijns-Amerika uitzenden, waar hij cursussen verzorgde in de typografie en het uitgeversvak. Tussen 1956 en 1965 verbleef hij in Mexico, uiteindelijk als attaché aan de Nederlandse ambassade. De uitgeverij werd in 1958 verkocht. Hij keerde niet meer naar Nederland terug, maar vestigde zich de laatste jaren van zijn leven in Spanje.

Stols bewaarde alles. Uit zijn archief heeft C. van Dijk, oud-directeur van de Haarlemse Stadsbibliotheek, een omvangrijke 'documentatie' samengesteld. Na de *Briefwisseling* tussen Stols en Greshoff, uitgegeven door Salma Chen en S. A. J. van Faassen (2 din.; 's-Gravenhage, 1990-1992), is nu een breed overzicht van Stols' veelzijdige contacten en activiteiten beschikbaar. En meer dan dat. Hoe komt het dat een liefhebber van de evenwichtige vorm, wat de heer Van Dijk zeker is zodra het om typografie gaat, een zo vormeloos boek maakt? De op de band ingesproken levensherinneringen van Stols zelf worden gevolgd door een biografische schets, en deze weer door een reeks van losse hoofdstukjes over de personen met wie Stols als uitgever in aanraking kwam. Sommige informatie wordt meermalen gegeven, andere zaken zijn verspreid geraakt en alleen terug te vinden via het gelukkig uitvoerige register. Lang niet alle mededelingen zijn belangwekkend; schrijvers hebben het met hun uitgever nu eenmaal veel over geld, en de anekdotes die Van Dijk aanhaalt tonen hen vaak niet van een bijzonder spirituele kant. Men moet ook niet alles geloven; de romancier Vercors (Jean Bruller) lijkt niet op de dame die op bladzijde 326 is afgebeeld. Is dit de actrice Héléne Vercors? Het boek is mooi uitgegeven en bevat veel voorbeelden van nog mooiere drukkunst. De lijst van publikaties van Stols waarmee het besluit maakt het voor antiquaren en verzamelaars volstrekt onmisbaar.

W. E. Krul

J. F. E. Bläsing, *Mensen en spanningen. Sociaal-economische geschiedenis van de N. V. Provinciale Noordbrabantsche Electriciteitsmaatschappij 1914-1985* (Leiden: Martinus Nijhoff, 1992, vii + 524 blz., f79,50, ISBN 90 6890 397 7).

In 1988 werd begonnen met een grootscheepse reorganisatie van de elektriciteitsvoorziening van ons land. Provinciale bedrijven distribueerden voortaan 'energie' (elektriciteit, gas, water, stadsverwarming, centrale antenne inrichting, e. d.), terwijl de produktie van stroom werd ondergebracht in een viertal grote bedrijven. Voor de PNEM was dat mede aanleiding tot het laten schrijven van een studie over de geschiedenis van het bedrijf door J. F. E. Bläsing. Anders dan bij de meeste gedenkboeken, men spreekt niet ten onrechte van *puff jobs*, had de auteur voldoende tijd voor zijn onderzoek. De subtitel van het boek doet wat vreemd aan, omdat we hier in feite te maken hebben met een monografie, of *company history*. Het laatste boek over de PNEM is geschreven door Max Dendermonde (*Land onder stroom. N.V. PNEM 1914-1964*),

ter gelegenheid van het vijftigjarig bestaan in 1964. Het contrast tussen het gedenkboek van Dendermonde en de bedrijfsgeschiedenis van Bläsing is groot. *Mensen en spanningen* is het resultaat van archief- en literatuurstudie, alsmede vele interviews. Met oog voor details, zonder te vervallen in een opsomming van anekdotes, vertelt Bläsing de geschiedenis van de PNEM.

Toch is er een probleem. Qua opzet doet de studie nogal traditioneel aan. De hoofdstukkenindeling valt samen met de komst en het vertrek van een directeur. Op het functioneren van de directeuren wordt uitgebreid ingegaan. Hierdoor krijgt het boek iets van een 'grote mannengeschiedenis'. Dit is zeker niet wat de auteur heeft gewild of bedoeld, zoals uit de inhoud en de epiloog blijkt. In het boek komen de (oud)medewerkers, middels de tientallen interviews die zijn afgenomen en waarvan de auteur volop gebruik heeft gemaakt, ook ruimschoots aan bod. In zijn verantwoording had Bläsing niettemin best wat uitgebreider mogen stilstaan bij de keuze voor deze opzet.

De PNEM werd in 1914 door de provincie Noord-Brabant opgericht om er voor te zorgen dat ook de minder dichtbevolkte gebieden werden aangesloten op het elektriciteitsnet. Voor de landbouw verwachtte men veel van de nieuwe energievorm. De particuliere en gemeentelijke bedrijven hadden alleen oog voor de grote klanten (industrieën en steden). Het provinciale bestuur van Noord-Brabant begaf zich op (juridisch) onbekende wegen. Kon de provincie wel een Naamloze Vennootschap oprichten? Wat moest gebeuren met de reeds bestaande centrales? Zou het bedrijf levensvatbaar zijn? Uiteindelijk werd besloten de stap te nemen en de belangrijkste adviseur werd tevens de eerste directeur: prof. ir. G. J. van Swaay (1867-1945). De meeste andere provinciebesturen volgden het voorbeeld van Noord-Brabant.

De provinciale elektriciteitsvoorziening is over het algemeen een kalm bedrijf. Bläsing: 'De geschiedenis van de PNEM is de geschiedenis van een bedrijf dat ondanks de nodige tegenslagen op korte termijn almaar groeide en nooit stagneerde, dat een monopolie had, het voortreffelijk deed en dientengevolge over steeds meer geld beschikte' (268). De PNEM was, zoals de meeste elektriciteitsbedrijven ook een ietwat deftig bedrijf. Dat kwam deels door het verantwoordelijkheidsgevoel en het besef dat een ongestoorde levering van stroom van groot belang was. Werknemers werden in deze geest opgeleid en te werk gesteld. De afstand tussen personeel en directie was groot. De PNEM werd lange tijd gekenmerkt door 'paternalisme', 'stadhuiscultuur' en 'hielenlikersmentaliteit' (276-278). Pas in de jaren zestig kwam hierin geleidelijk verandering.

De gestage toename van de afzet betekende niet dat de PNEM kon volstaan met een regelmatige vergroting van de opwekkingscapaciteit en uitbreiding van het distributienet. Juist onvoorziene gebeurtenissen zoals de oorlog, de oliecrisis van 1973, de zorgen over de milieuverontreiniging en de slepende discussie over atoomenergie gaven aan de PNEM de kenmerken van een normale onderneming: risico, onzekerheid en initiatief nemen. Duidelijk blijkt hoe de invloed van de samenleving op het bedrijf steeds meer is toegenomen. Daarnaast ging ook de regering zich intensiever met de energievoorziening bemoeien hetgeen leidde tot de reeds genoemde reorganisatie.

De auteur is er goed in geslaagd een balans te vinden tussen de technische en sociaal-economische aspecten van het bedrijf. Mede hierdoor ontstaat een zeer compleet beeld van de PNEM en is het schrijven van een synthese over de geschiedenis van de elektriciteitsvoorziening in Nederland weer een stap dichterbij gekomen.

J. L. M. Vos, *De spiegel der volksziel. Volksliedbegrip en cultuurpolitiek engagement in het bijzonder in het socialistische en katholieke jeugdidealisme tijdens het interbellum* (Dissertatie Nijmegen 1993; Nijmegen: SUN, 1993, 464 blz., ISBN 90 9005595 9).

Het begrip volkslied is een verzamelbegrip waartoe tal van verschillende volksliedgenres, van balladen tot straatliederen, gerekend worden. Niet alleen alle liederen die door het 'volk' daadwerkelijk gezongen werden of waarvan men aannam dat ze ooit door het volk waren gezongen, maar ook liederen die werden gecomponeerd in de hoop dat ze door het 'volk' gezongen of gelezen zouden worden, zijn in het verleden als volksliederen aangeduid. Wie de geschiedenis van de belangstelling voor het volkslied tracht te schetsen, krijgt dan ook te maken met sterk verschillende benaderingen van dit fenomeen met als uitersten de wetenschappelijke bestudering van het volkslied en de cultuurpolitieke toepassing ervan. Twee in de achttiende eeuw opgekomen ideeën spelen hier een belangrijke rol: enerzijds het idee dat het volkslied veel meer dan andere culturele uitingsvormen de directe neerslag is van de 'volksziel', of, wat prozaïscher geformuleerd, van de ideeën en gevoelens van een groep mensen, anderzijds het idee dat het zingen een beschavende invloed op de mens kan uitoefenen. Zij zorgden ervoor dat in de afgelopen 200 jaar het volkslied door tal van mensen en organisaties voor allerlei ideeële doeleinden gebruikt kon worden.

De dissertatie van Vos biedt een gedetailleerd overzicht van de talrijke opvattingen, doelstellingen en activiteiten van wetenschappers, volksopvoeders en ideële organisaties met betrekking tot het volkslied. Aanvankelijk domineerde bij hen de afkeer van wat en hoe de lagere sociale groepen zongen. De Maatschappij tot Nut van het Algemeen begon al spoedig na haar oprichting in 1784 met de lange reeks van pogingen om hun liedrepertoire te vervangen door nieuwe deugdzame liederen waarin de burgerlijke idealen centraal stonden. Later werden bij de nieuwe liedteksten ook nieuwe melodieën gecomponeerd hetgeen in de twintigste eeuw heeft geresulteerd in een nieuw populair repertoire van kinder- en vaderlandslievende liederen.

De wetenschappelijke belangstelling voor het volkslied die in Nederland, vergeleken met België en Duitsland, laat en moeizaam op gang kwam, richtte zich aanvankelijk in hoofdzaak op de historische, in liedbundels gefixeerde liederen. Het is opvallend hoezeer ook in de meer wetenschappelijke benadering tot diep in de twintigste eeuw ethische en esthetische waardeoordelen over de liederen een centrale rol zijn blijven spelen. Inhoud en vorm van de liederen werden nadrukkelijk in verband gebracht met bloei en verval van de Nederlandse natie. Al in de eerste wetenschappelijke studie over het Nederlandse volkslied, *Het lied in de middeleeuwen* (1883) van G. Kalff, is een zekere verheerlijking van het verleden bespeurbaar. 'In dichterlijken aanleg en kunstvaardigheid stonden die middeleeuwsche volksdichters vrij wat hooger dan die der latere eeuwen, vooral der 18e en 19e eeuw', meent Kalff. De samenleving vormde in de middeleeuwen volgens hem ook nog veel meer een geheel dan later en het individualisme had zich nog niet zo sterk ontwikkeld. Deze romantisering van het verleden en de oude volkscultuur, die sterk werd aangewakkerd door het opkomend nationalisme, speelde een belangrijke rol in het jeugdidealisme in het begin van de twintigste eeuw. Vos gaat daar zeer uitvoerig op in. Het oude volkslied fungeerde in zowel de socialistische als de katholieke jeugdbeweging als alternatief voor de moderne muzikale ontwikkelingen, die een onderdeel vormden van de door beiden verfoeide industriële, stedelijke samenleving. Het volkslied werd als drager van oude, nationale of zelfs universele waarden beschouwd. Daar kwam nog bij dat het gemeenschappelijk zingen ook daadwerkelijk saamhorigheid kweekt, een belangrijke waarde in de jeugdbeweging. Vanaf de jaren twintig verschijnen er uit deze hoek dan ook vele bundels met oude volksliederen waarvan de bekendste *Nederlands volkslied* (1941) van Jop Pollmann en Piet Tiggers is.